

ДИПЛОМАТИ НЕЗАЛЕЖНОЇ ЛАТВІЇ: РАДЯНСЬКІ РЕПРЕСІЇ ТА ГОЛОВНІ НАПРЯМКИ ДІЯЛЬНОСТІ ЛАТВІЙСЬКИХ ДИПЛОМАТІВ, ЯКІ СЛУЖИЛИ ЗА КОРДОНОМ (1940–1991)*

Радянська окупація, анексії та репресії дипломатів (1940–1970 роки)

Останній період діяльності Міністерства закордонних справ почався 17 червня 1940 року з окупації Латвії СРСР та закінчився ліквідацією міністерства, що завершилася до весни 1941 року. В період закриття міністерства в умовах Радянської окупації та анексії дуже сильно виявлялась залежність дипломатичної служби, як складника виконавчої влади держави, від політичних рішень уряду. Рішення уряду Латвії прийняти ультиматум, висунутий советами 16 червня, та не чинити дипломатичного або військового спротиву, не надсилати інструкції про надзвичайні повноваження на випадок окупації врешті визначило і долю міністерства закордонних справ. Навіть у разі пасивного воєнного підкорення дипломатичний протест або офіційна декларація уряду, в якій речі було б названо своїми іменами, викликали б значний міжнародний резонанс, крім того, це було б підставою для відновлення незалежності Латвії в майбутньому, хоч автоматично не забезпечувало б незалежності. В умовах авторитарного режиму, який тривав у Латвії протягом 1934–1940 років, це стратегічне рішення ухвалило дуже вузьке коло людей – президент держави, міністр Карліс Улманіс та міністр закордонних справ Вільгельмс Мунтерс. Навіть в критичних обставинах не проводили групового обговорення проблеми, міністр надавав обмежену інформацію навіть вищим керівникам МЗС. Рішення стосовно міжнародної політики надалі обговорювали за тією самою схемою авторитарного режиму лише два керівники, які були не в змозі виробити які-небудь нові ідеї. З одного боку, причиною було бажання захистити народ Латвії, а з іншого – Карліс Улманіс, очевидно, не міг або не хотів розуміти значущости дипломатичного протесту в цій критичній ситуації. На момент окупації уряд Латвії не поінформував народ про реальну ситуацію та про напрямок зрушень у державі, а також не дав завдання закордонним представникам оголосити протест проти

* Переклад з англійської.

Радянської окупації та повідомити світові про справжній розвиток подій у Латвії. Протести делегатів Латвії проти Радянської анексії, висловлені у липні-серпні 1940 року, було зроблено з ініціативи самих дипломатичних представників. Рішення політичних лідерів Латвії не чинити опору іноземній державі жодним чином не зменшує відповідальності СРСР за окупацію та подальшу анексію Латвії.

В окупованій Латвії керівника МЗС було змінено, відтоді ним, як маріонеткою, керував прорадянський уряд, хоча офіційно Латвія залишалася незалежною державою ще майже два місяці з моменту окупації. Нестача нових інструкцій, а також те, що К. Улмаїс залишався Президентом держави до липня 1940 року, дещо збивали з пантелику дипломатів Латвії, які перебували за кордоном. З одного боку вони розуміли, що уряд втратив своє право керувати, але з іншого боку надалі поважали К. Улмаїса, який залишився на посаді тож вони сподівались на антиокупаційний протест від нього. Оцінюючи діяльність закордонних дипломатів Латвії, треба зважати на той факт, що вони отримували обмежену інформацію, а також на ту обставину, що їхнім обов'язком було виконувати інструкції уряду. На цьому етапі інформативність контактів між центральним органом та представниками країни стала найменшою з часів організації закордонного представництва. Також не було співпраці між дипломатами Латвії, які перебували за кордоном. Спроби цих дипломатів зв'язатись з Рігою та урядом, який був маріонеткою СРСР, не можна вважати співпрацею. СРСР за допомогою уряду-маріонетки здійснював поступове звуження іноземних контактів та намагався покласти край існуванню зовнішньої політики в Республіці Латвії. Водночас "руйнування державного буржуазного апарату" проводилось разом із звільненням працівників зарубіжної служби та репресій проти них.

Ліквідація Міністерства закордонних справ фактично почалася вже в липні 1940 року; на початку серпня також почалась ліквідація представників дипломатичної служби та консульства. Кабінет Міністрів Латвійської РСР звільнив дипломатів, які не корились його наказам, в контактах з урядами західних країн протестували проти окупації та не повернулись до Латвії. Впродовж процесу ліквідації Народний Комісаріат Закордонних Справ СРСР, чия штаб-квартира розташовувалася в Москві, не був зацікавлений надавати повну інформацію ліквідаторам Міністерства, які були призначені урядом-маріонеткою Риги, про захоплення влади над латвійським представництвом. Точнішу інформацію щодо завершення ліквідації Міністерства закордонних справ, навіть у наші часи, треба шукати в архівах Народного Комісаріату Закордонних Справ колишнього СРСР в Москві.

Спроби СРСР покласти край міжнародній активності Республіки Латвії, так само як і ліквідація центрального органу закордонної служби

та деяких її представників за кордоном, звільнення працівників закордонної служби та репресії проти них зруйнували попередню схему закордонної служби й драматично зменшили її штаб, а також мережу представників. Ліквідація Міністерства закордонних справ на окупованій території була неминучою, однак Радянська влада не змогла повністю знищити зарубіжні контакти Латвії. Латвійські представники у тих західних країнах, чиї уряди не були проти їхньої подальшої діяльності, залишалися “недосяжні” для Радянської влади. Радянському Союзові вдалось закрити тільки частину Латвійських дипломатичних та консульських представництв за кордоном, але йому не вдалось перервати дії декількох “неслухняних” представників. Вони надалі працювали в радикально змінених та надзвичайно обмежених умовах. Так, можна зробити висновок, що Міністерство закордонних справ Латвії було ліквідовано, але дипломатична служба – лише зменшено. Радянський Союз планував повну ліквідацію дипломатичної служби у Балтійських державах, але зіткнувшись із важкими міжнародними та організаційними проблемами, був не в змозі досягти цієї мети.

Протягом періоду 1940–1970 років більш ніж 60 дипломатів і консулів високого та середнього рівнів, які працювали в першому періоді незалежної Латвії (1918–1940 роки), були репресовані радянською владою. Деякі з них звільнили свої пости, таким чином відмовляючись співпрацювати з Радянською владою (перша форма опору). Дипломати були однією, відносно малою, частиною державних діячів та громадських служб Латвії, але їхня доля була подібна до багатьох інших доль патріотів Латвії. Протягом літа 1940 року частина дипломатів Латвії (54) відмовилась коритися Радянським наказам і не повернулась до вітчизни, таким чином уникаючи Радянських репресій (друга форма опору, тільки дипломати могли використовувати цю форму). Вони не виконували дипломатичних доручень радянської Латвії, не даючи радянським дипломатам можливості працювати з їхніми архівами (третья форма опору). Радянські репресивні дії були скеровані на тих дипломатів, які перебували в Латвії. Їх заарештовували, депортовували у Сибір, карали та страчували. Латвійських дипломатів піддавали репресіям і під час перебування в тюрмах НКВС та трудових таборах Вятлаг, Усоллаг, Севураллаг, Краслаг та Норіллаг.

Радянська влада почала переслідувати дипломатів Латвії незабаром після окупації, навіть ще перед формальним актом входження Латвії до СРСР. Міністр закордонних справ останнього довоєнного національного уряду, В. Мунтерс, був першим, кого вивезли до Росії. Інші дипломати були змушені йти за ним. Багатьох дипломатів безпідставно звинуватили у шпигунстві проти СРСР. НКВС дотримувався абсурдної думки про те, що вся робота дипломатів Латвії за кордоном, у кожній країні, була

присвячена шпигуванню проти СРСР! Представники закордонних служб Латвії були покарані та засуджені за їхню роботу на незалежну державу їхнього ж народу. Це було частиною трагедії народу Латвії під радянською окупацією. Латвійські дипломати та інші державні діячі були посмертно реабілітовані після 1989 року.

Головні напрями дій дипломатичних служб Латвії закордоном (1940–1991)

Як уже згадувалось, Радянська влада не змогла зупинити роботу іншої частини дипломатів Латвії, що продовжували дипломатичну діяльність у країнах Заходу після окупації Балтійських держав. Декілька дипломатичних та консульських службовців Латвії не зупинили своєї роботи також завдяки “принципу несприйняття” приєднання Балтійських держав до Радянського Союзу. Цей принцип підтримували США, Об’єднане Королівство Великої Британії та інші Західні країни. Дипломатична Служба Республіки Латвії залишилась незалежною організацією виконавчої влади Республіки та діяла за кордоном упродовж близько 50 років без будь-яких перешкод. Тоді як батьківщиною керувала окупаційна влада, вони набували нового та, порівняно з *de facto* незалежними державами, також іншого досвіду в дипломатичній роботі і таким чином досягли повного відновлення незалежності Латвії 1991 року. Особливою рисою роботи закордонної служби є та унікальна обставина, що Латвійська Республіка протягом 1940–1991 років *de jure* існувала (сьогоднішня Латвія є продовженням довоєнної Республіки Латвії, а її міжнародне визнання *de jure* ніколи не переривалось), і більшість держав у світі не вважали її приєднання до СРСР законним та справедливим. Дипломатична служба повинна була діяти в унікальній ситуації, коли у вітчизні не було законного уряду, який вони мали представляти. У цих умовах діями Дипломатичної служби Латвії керувало не Міністерство закордонних справ, а голови дипломатичних служб за кордоном.

Хоча західні країни не підтримували ідеї утворення латвійського уряду в засланні, а також приєднання Латвії до Атлантичної Хартії (14 серпня 1941 року) та Декларації Об’єднаних Націй (1 січня 1942 року), дипломатична служба Латвії за кордоном працювала протягом 1940–1991 років під керівництвом дипломатичного представника у Лондоні, Карлеса Заріне, а крім нього: дипломатичного представника у Вашингтоні, др. Альфредса Більманеса, дипломатичного представника у Женеві, Юлійса Фелдманса, та інших. Упродовж 1940–1963 років К. Заріне призначив деяких дипломатичних представників, двох виконавчих консулів, приблизно 20 чинних консулів та неофіційних “представників

інтересів Латвії” (фактично в деяких державах були його особисті представники, – де дипломатична служба Латвії була ліквідована 1940 року або пізніше) у деяких західних державах, за офіційної або неофіційної згоди урядів цих держав. Погляди К. Заріне, з його статусом Голови Дипломатичної Служби Латвії, у Вашингтоні поділяли др. Арнольдс Чпекке (1963–1970) та др. Анатоль Дінбергс (1971–1991). Їхню важку роботу в дуже несприятливих умовах міжнародної “Холодної війни” також можна розцінювати як форму опору до окупації країни, але через дипломатичні канали. Протягом періоду 1945–1991 років використовувалось два канали в боротьбі за відновлення незалежності Латвії та інших балтійських держав: 1) згадані вище дипломатичні канали, які використовували Балтійські дипломати; 2) діяльність людей латвійського (естонського, литовського) походження та їхніх політичних організацій у західних країнах (вони були громадянами цих країн).

Дипломати як єдині офіційні представники Республіки Латвії, які залишились, уже влітку 1940 року розпочали свою дипломатичну боротьбу проти радянської окупації, анексії та приєднання Латвії. Головним завданням дипломатів було захищати юридичний статус Латвії як країни міжнародно визнаної *de jure*. У своєму дипломатичному протесті, на який вони були вповноважені, вони вимагали у західних країн не визнавати діяльності СРСР у Латвії, а надалі визнавати юридичний статус Латвії. Дипломати як представники Республіки Латвії мали право розробляти та декларувати офіційну позицію Латвії в міжнародних відносинах, представляючи Латвію та її народ. Вони так і робили протягом Другої світової війни, а також на міжнародних конференціях великих держав. У 1941 році дипломатичні представники Латвії у Лондоні та Вашингтоні висунули протест проти окупації території Латвії фашистською Німеччиною, вони були шоковані цією зміною однієї окупаційної влади на іншу, яка не призвела *de jure* до змін у статусі Республіки Латвії. Вони проголосили, що народ Латвії продовжує боротьбу за її повну та безумовну незалежність. Дипломати як представники, які “не були під тиском загарбників”, не визнавали нелегальних дій обох іноземних влад. Вони залишились єдиними та останніми представниками на своїх посадах, а відтак найвищими посадовцями останнього легального передокупаційного уряду. Представники дипломатичної служби Латвії діяли подібним чином протягом усієї Другої світової війни та ще більше ніж чотири десятиліття після 1945 року. Вони часто користались із можливості нагадати про деякі принципи міжнародного права, такі як заборона насилля у відносинах між державами, та коли змога нагадували, що латвійська нація ніколи не приймала іноземного (німецького чи радянського) панування. Обстоювали вимогу свободи та незалежності, й, застосовуючи лише

дипломатичні засоби, боролись за відновлення незалежності Латвії в майбутньому, вони ніколи не втрачали цієї надії та мети. Вони також промовляли від імені латвійців та Латвії.

Дипломати Латвії у Західних країнах продовжували захищати інтереси Латвійської Республіки та її громадян за кордоном (наприклад, латвійські кораблі, нерухомість дипломатичної місії Латвії, видачу латвійських паспортів та надання інших консульських послуг тощо).

Загалом, закордонна служба Латвії стала розвиватися ще до проголошення незалежності, удосконалюючись протягом періоду між двома Світовими війнами, розвиваючи під час окупації Латвії, та отримала повні можливості для діяльності, коли було відновлено незалежність. Можна стверджувати, що період роботи закордонної служби у Республіці Латвії дорівнює періоду існування Латвійської держави. Досвід, набутий закордонною службою Латвії також збагачує загальний європейський досвід та досвід дипломатичних служб світу. Щодо періоду 1940–1991 років, він також збагачує й представляє частину досвіду опору та боротьби народів Центральної та Східної Європи проти тоталітарних режимів – німецького та радянського – протягом ХХ сторіччя.